

ШЕВЧЕНКОВЕ СЛОВО ПІД ЦЕНЗУРОЮ В КІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Соціальні комунікації. Випуск 1 (31).

Макар Г. Шевченкове слово під цензурою в кінці XIX – на початку XX ст.; 18 стор.; кількість бібліографічних джерел – 17; мова – українська.

Анотація. У статті на основі автентичних джерел – оприлюднених архівних матеріалів – висвітлено питання про цензурні переслідування творів Т. Шевченка, праць про нього та заборону вшанування пам'яті Кобзаря в Російській імперії в кін. XIX – на поч. XX ст.

Ключові слова: Твори Т. Шевченка, праці про Т. Шевченка, вшанування пам'яті Т. Шевченка, цензура Російської імперії, заборони, репресії.

Розвиток української культури, літератури та функціонування української мови в підросійській Україні, починаючи з 17 ст., суттєво гальмувалися з боку влади та церкви Російської імперії. Сфери використання української мови регламентувалися відомими царськими актами – указом Петра I 1720 р., Валувеським циркуляром 1863 р., Емським указом 1876 р., додатком до Емського указу 1881 р. та ін. “Чи не найбільших цензурних репресій, як яскраве уособлення української національної стихії, зазнавала саме творчість Тараса Шевченка”, – підкреслила сучасна дослідниця О. Л. Надточій [10, с. 6]. Вона ж наголосила: “... Цензуру видань віршів Тараса Шевченка, пісень на слова поета, драматичних творів за мотивами його творчості, критичних розвідок про нього, а також заборони вшанування пам'яті, на нашу думку, доцільно кваліфікувати як один із головних чинників заборони мови, літератури й культури українського народу” [10, с. 166]. О. Лотоцький писав: “З усіх скорпіонів, які перетерпіло українське слово, найтяжчим, безперечно, був той, що падав на твори найвизначнішого письменника нашого – Т. Г. Шевченка. Се була дійсно трагічна ситуація. Український народ мав геніального поета, так тісно зв'язаного з життям народної маси, як, може, ні один поет на світі, але між поетом і народом непорушною стіною стала цензурна заборона, і до читача доходили лише покалічені, знекровлені та обездушені уривки Шевченкової поезії. І так було не лише за життя поета, але й мало-мало не півстоліття ще й по його смерті – аж до 1906 р., коли появилася врешті перше на Україні повне видання “Кобзаря”. До того ж часу нація мусіла жити самими цензурними переїдами” [7, с. 129]. Мова йшла про “Кобзар” за ред. В. Доманицького у виданнях 1906, 1907, 1910, 1911 років.

Актуальність нашої теми зумовлюють такі фактори: 1) визначний вплив творчості Т. Шевченка на мовний розвиток України; 2) питання про цензурні переслідування творів

Т. Шевченка в Російській імперії є важливою складовою глобальної й дуже важливої для української нації проблеми – кількості цілеспрямованої й послідовної заборони мови, літератури й культури українського народу; 3) перманентна ідеологічна боротьба навколо творчості Т. Шевченка. За словами В. Лизанчука, влада кожної системи (імперської, комуністичної, неорадянської) “намагалася приватизувати Т. Шевченка, зробити з поета “вжиток” на свою користь”, вилучаючи “невигідні” їй твори [6, с. 12]. Свідченням того, що ця боротьба триває й сьогодні, є сучасний факт: голосуючи за проект постанови Верховної Ради України про відзначення 200-річного ювілею Кобзаря на державному рівні, тільки 202 депутати були “за”, проти – 0, утримались – 0, а 239 не голосували, тобто не підтримали цієї постанови [2, с. 13].

Вивчення цензурної історії Шевченкових творів розпочалося з 20-х років XX ст. (праця В. Данилова в журналі “Начала” 1922 р.). В. С. Бородин у статті “Цензурні переслідування творів Т. Г. Шевченка”, вміщеній у “Шевченківському словнику”, називає праці І. Айзенштока (1935), Г. Владимирського (1938), І. Ковальова (1938, 1939, 1964), 2 збірники архівних матеріалів, пов'язаних з Т. Шевченком, – збірник за ред. Д. Д. Копиці “Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах” (1950), у якому вміщено 58 документів до нашої теми, та книгу В. С. Бородина “Т. Г. Шевченко і царська цензура. Дослідження і документи. 1840–1862 роки” (1969) [1, с. 332]. Упродовж останнього 25-річчя предметом розгляду українських істориків, літературознавців та журналістів стали передусім такі питання: 1) російська цензура і видання творів Т. Шевченка [10]; 2) цензурна історія петербурзького за ред. В. Доманицького та львівського за ред. І. Франка “Кобзарів” початку XX ст. [9, с. 88-91; 10, с. 57-83, 90-92]; 3) історія видання “Кобзаря” за ред. В. Доманицького в листуванні відомих українських громадсько-політичних та культурних діячів П. Стебницького, Є. Чикаленка, В. Доманицького [5; 13]; 4) В. Доманицький –

редактор повного видання “Кобзаря” [11; 12; 14; 8]. У найновіше джерелознавче видання – збірник “Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)” – ввійшло 296 документів про цензурні переслідування української мови впродовж 1847–1914 рр., 232 з них публікуються вперше. 91 документ кін. XIX – поч. XX ст. стосується Т. Шевченка. У ґрунтовних розвідках В. Шандри [17, с. VII–XXXVII] та П. Гриценка [3, с. XXXIX–LII], надрукованих у цьому збірнику, розкрито на фактах зміст національно-мовної політики Російської імперії стосовно України в XVII – на поч. XX ст. Із найґрунтовніших сучасних досліджень про цензурні переслідування Шевченкового слова необхідно вказати праці О. Л. Надточій [10; 9]. У її кандидатській дисертації на основі нових архівних джерел, віднайдених авторкою в установах Києва, простежено важливі аспекти: 1) визначено основні напрями та етапи цензурної політики Росії щодо України; 2) проаналізовано невідомі сторінки цензурної історії видання та поширення творчої спадщини Т. Шевченка впродовж 1861–1916 рр.: а) “Кобзаря”, б) збірок та окремих творів поета, в) наукових, публіцистичних та художніх творів, пов’язаних з іменем Т. Шевченка; 3) досліджено форми та окреслено причини цензурних репресій стосовно Т. Шевченка. До обстежуваного нами періоду належить 140 документів, уведених дисертанткою в науковий обіг.

Мета нашої статті – спираючись на автентичні джерела, передусім на оприлюднені архівні матеріали, та враховуючи найновішу літературу до теми, якнайповніше висвітлити питання про цензурні переслідування творів Т. Шевченка, праць про поета та заборону вшанування пам’яті Кобзаря в підросійській Україні в кінці XIX (з 1876 р., після Емського указу) – на початку XX ст. (до 1917 р.). Для реалізації мети ставимо завдання: а) систематизувати за тематично-хронологічним критерієм корпус заборонних актів стосовно Т. Шевченка, які з’явилися в кін. XIX – на поч. XX ст.; б) проаналізувати зміст та форми заборон; в) акцентувати увагу на причинах заборон.

На основі оприлюднених джерел (збірника “Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах” за ред. Д. Д. Копиці, книги “Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів”, дисертації О. Л. Надточій “Російська цензура і видання творів Тараса Шевченка (1861–1916)”) нами виявлено близько 200 заборонних документів, які з’явилися в Російській імперії впродовж 1876–1916 рр. стосовно Т. Шевченка. Зважаючи на об’єкт цензурних переслідувань, ці матеріали поділяємо на групи:

1. Заборона друкування та поширення Шевченкових творів. Узявши до уваги поділ О. Л. Надточій [10, с. 39–159], виділяємо документи, у яких містяться:

а) заборони друкування **збірок творів Т. Шевченка** та репресії стосовно вже виданих книг. Зокрема, заборонено: у 1882 р. – друк збірки з серії “Читання для народу”, підготовленої М. Ф. Сумцовим у Харкові [16, № 104, с. 198]; у 1898 р. – друк видання “Петрусь. Перебендя. Иван Підкова. Написав Т. Шевченко”, яке представив Б. Грінченко [10, с. 107–108]; у 1900 р. – друк збірки “Було колись”, до якої входили твори “Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Гамалія”, “Чернець”, “Швачка”, з таким висновком цензури: “Вірші, що входять до складу рукопису, мають українофільське тенденційне забарвлення; невеликий обсяг рукопису і ймовірна дешевизна книжки змушують припускати, що вона призначена для широкого розповсюдження серед малоросійського простого люду” [10, с. 108–109]; у 1904 р. – притягнуто до відповідальності мешканця с. Красилівка Остерського повіту на Чернігівщині Г. І. Матвієнка за переховування та розповсюдження заборонених творів Т. Шевченка та інших українських видань [16, № 219, с. 319–320]; у 1911 р. – конфісковано 5 тис. примірників видання “Тарас Шевченко. Иван Підкова. До Основ’яненка” [10, с. 110]; ухвалено знищити книгу під назвою “Т. Шевченко. Малий Кобзар для дітей з малюнками” [15, № 241, с. 305]. Найбільше цензурних розпоряджень за 1910–1914 роки (всього 27) стосується першого повного “Кобзаря”, що був опублікований у Росії на початку XX ст. з дозволу цензури за умови дотримання російського правопису кількома виданнями (1906, 1907, 1910, 1911). Це видання, відоме як “Кобзар” за ред. В. Доманицького, надруковано всупереч цензурі українським фонетичним правописом (докладніше див. дисертацію О. Л. Надточій [10, с. 57–83] та нашу статтю “Цензурна історія першої повної збірки “Кобзар” Т. Шевченка в Росії на початку XX ст.” (у друці));

б) заборона видання, перевидання, популяризування **окремих творів Т. Шевченка**, купування його творів. Заборонено: у 1878 р. – друк окремою брошурою вірша “Чи ми ще зійдемося знову?” через “наявність у ньому українофільської тенденції” [10, с. 100]; у 1880 р. – перевидання поеми “Гайдамаки”, а київське видання 1875 р. внесено до списку заборонених для поширення в Російській імперії книг [10, с. 100]; у 1881 р. – друк віршів “Самому чудно” та “Послання до Козачковського” [10, с. 100–101]; перевидання поеми “Гайдамаки” [10, с. 101; 16, № 99, с. 195]; у 1885 р. – окреме видання поеми “Катерина” [10, с. 101]; друк вірша “Чи ми ще зійдемося знову?” як такого, що “здатний розпалювати пристрасті українофілів і спрямовувати їхні думки вороже російській національності” [10, с. 102]; у 1886 р. – з поеми “Невольник” вилучено абзац про пограбування москалями церкви Покрови та згадку про царицю Катерину [10, с. 103]; у 1887 р. купорочено поему “Катерина”, зокрема викреслено початок від слів “Кохайтеся, чорноброві...” [10, с. 103];

заборонено декламування зі сцени вірша “Чернець”, у 1888 р. – творів “Іван Підкова” та “Конфедерати” [10, с. 144]; у 1889 р. – заборона віршів “Минають дні...”, “Думи мої...”, “І тут, і всюди – скрізь погано...” [10, с. 129]; у 1890 р. – декламування на сцені вірша “На вічну пам’ять Котляревському” з цензурним висновком: “...У ньому занадто помітним є відображення українофільської тенденції. У жодному зі своїх творів малоросійський письменник Котляревський не оспівував ні слави колишньої України, ні козацьких подвигів, одним словом, ніколи і нічим не оголошував себе поборником прагнень того середовища, в якому зароджувалася думка про поновлення самостійності України... Цими віршами Шевченко ставить Котляревського в число своїх однодумців у симпатіях до України, тоді як насправді оплакуваний ним письменник ніколи нічим не скомпрометував себе у політичному сенсі, завжди залишаючись щирим російським патріотом. Очевидно, що цей вірш написаний із упередженою тенденцією сепаратистського характеру. Тому цензор вважає неможливим виконання цього твору на сцені” [10, с. 145]; декламування зі сцени уривка з поеми “Катерина” “Кохайтесь, чорнобриві”, поем “Утоплена” і “Чернець” [10, с. 145-146]. Заборонено: у 1891 р. – друк поеми “Іван Підкова”, оскільки цей твір “весь проникнутий жалем про втрачену Україною незалежність”, тут “поет оспівує минулу волю, політичну свободу колишнього козацтва України”, тому вірш, маючи “невеликий обсяг, як копійчана брошура, буде мати обов’язково якнайширше розповсюдження і може збудити в народних масах дуже небезпечні спогади” [10, с. 104]; перевидання поеми “Катерина” [10, с. 105; 16, № 159, с. 244;]; друк творів “Перебендя”, “Неофіти” з висновком цензури: “Українофільській тенденції Шевченка є надто відомими, як і його вплив на малоросів у сепаратистському напрямі”, тому, на думку Головного управління в справах друку і Петербурзького цензурного комітету, “доцільніше нових видань маленьких брошур із тенденційними творами цього письменника, подібно до розглянутої, не допускати” [10, с. 105-106]; у 1893 р. – друк поеми “Гайдамаки” з висновком цензури: “...Виділяти один твір Шевченка, вплив якого на самобутність Малоросії безперечний і відомий, і твір цей так само є тенденційним в українофільському дусі, і пускати його окремою дешевою брошурою є незручним і неможливим” [10, с. 106-107]; заборонити “надалі випуск у світ окремим виданням... поеми “Гайдамаки” [10, с. 107]; у 1900 р. – друк поеми “Неофіти” [10, с. 108]; окреме видання творів “Невольник” та “Княжна”; у 1901 р. – друк поеми “Княжна” [10, с. 108-109]; у 1911 р. – окремі видання творів “Заповіт” та “Розрита могила” [10, с. 111];

в) заборона друку та поширення (арешт, конфіскація) **колективних збірників, альманахів та інших видань з творами Т. Шевченка.**

Зокрема, не дозволено виходу в світ: у 1877 р. – альманаху “Батьківщина” з поезіями Т. Шевченка, М. Костомарова, О. Кониського й прозою В. Мови (В. Лиманського) та Д. Мордовця [16, № 76, с. 149-151]; у 1889 р. – збірника віршів “Квітка” з творами Т. Шевченка, П. Куліша, Б. Грінченка, С. Воробкевича, К. Білиловського [16, № 152, с. 235-237]; у 1891 р. – того ж збірника “Квітка” [10, с. 106]; у 1891 р. – колективної збірки “Дзвін – староруські думи і співи”, в якій було вміщено уривки із заборонених поем Т. Шевченка “Сон” та “Кавказ” [10, с. 112]; у 1894 р. – збірки “Український кобзарь. Малоросійские песни знаменитых писателей: Шевченко, Котляревского и пр.” [10, с. 113]; у 1911 р. проведено конфіскацію і знищення збірки поезій у 3-х томах “Український декламатор”: т. 1 – через поему Т. Шевченка “Сон”, вірші “Саул”, “Розрита могила”; т. 2 – через твори “Холодний Яр”, “Во Іудеї...”, “І Архімед, і Галілей”, “Суботів”, поему “Царі”; т. 3 – через поему “Сон” та вірш “Заповіт” [10, с. 113-116];

г) заборона, вилучення, купюрування **музичних творів на слова Т. Шевченка або з присвятою поету** (таких документів – 17): у 1876 р. заборонено збірку українських романсів через 2 причини: а) “текст написаний малоросійською мовою”, б) перед кожною піснею вміщено присвяту “В пам’ять Тараса Шевченка” [10, с. 126]; у 1883 р. – зі збірника українських пісень вилучено три твори на вірші Т. Шевченка “Ой шли наші славні запорожці”, “Б’ють пороги, місяць сходе” та “Світе тихий” [10, с. 126-127]; у 1884 р. – зі збірки українських пісень В. С. Александрова рекомендовано вилучити вірші Т. Шевченка з висновком цензора: “...заключают в себе скорбные воспоминания о каких-то прошлых свободе, силе, славе и значении Украины и их сопоставление с настоящим ее положением, которое рисуется в самых безотрадных красках” [16, № 114, с. 204-205]; у 1885 р. – заборона твору Т. Шевченка “Чи ми ще зійдемося знову?”, покладеного на музику М. Лисенком [10, с. 127]; у 1887 р. – заборона введення в Росію твору М. Лисенка на слова Т. Шевченка “І багата я, і вродлива я...” [10, с. 127]; заборона поширення в Росії нотних зошитів М. Лисенка “Збірник українських пісень, зібрав і ноти завів М. Лисенко” та “Музика до “Кобзаря” Шевченка” [10, с. 127-128; 16, № 145, с. 226;]; у збірці українських пісень В. Заремби вилучено вірш Т. Шевченка “Минають дні...” [10, с. 128]; у збірці народних пісень “Український бандурист” купюровано “Катерину” Т. Шевченка [10, с. 129]; зі збірки “Тексты к народным песням” виключено вірші Т. Шевченка “Чи ми ще зійдемося знову?” і “Мені однаково” з висновком до 2-го вірша: у ньому “виражається громадянська скорбота про те, що злі люди погублять Україну” [10, с. 129]; у 1890 р. – заборонено тексти до пісень “Минають дні” (муз. В. Заремби) та “По діброві вітер віє” (муз. М. Лисенка) [10, с. 129];

у 1891 р. – зі збірки українських пісень Легасова “Молодий Чумак” вилучено тексти Т. Шевченка [10, с. 129]; у 1892 р. – у збірці українських пісень М. Лисенка заборонено 5 творів Т. Шевченка – “Гомоніла Україна”, “Ой гляну я, подивлюся...”, “Ой я свого чоловіка в дорогу послала...”, “Орися ж ти, моя ниво...”, “Понад полем іде...” [10, с. 129-130]; у 1897 р. – через вірші Т. Шевченка заборонено збірку українських пісень для хорового співу М. Лисенка [10, с. 130]; у 1898 р. – у збірнику “Музыка В. Заремби к словам Т. Шевченка, взятим из его “Кобзаря” заборонено 3 твори Т. Шевченка – “Чого мені тяжко...”, “Думи мої...”, “І тут, і всюди – скрізь погано...” [10, с. 131]; у 1908 р. – накладено арешт на тираж видання “Заповіт Шевченка” з нотами Г. П. Гладкого [10, с. 132; 16, № 249, с. 437];

г) заборона ввезення до Російської імперії та поширення в ній **закордонних видань Шевченкових творів**. Зокрема, було заборонено: у 1878 р. – поширення книг “Відьма”, “Варнак. Петрусь”, “Неофіти. Марія”, “Сотник. Марія. Титарівна” (Прага, 1876) [10, с. 120]; у 1886 р. – поширення творів у 2-х томах “Поезія Тараса Шевченка” (Львів, 1884–1885) [10, с. 120]; у 1887 р. – поширення книги “Шевченко Тарас Григорович. Марія. Поема з переднім словом і примітками М. Драгоманова” (Женева, 1885) [10, с. 121]; у 1890 р. – ввезення до Росії книги “Перебендя” Т. Г. Шевченка з переднім словом І. Франка” (Львів, 1889) [10, с. 121]; у 1893 р. – підтверджено заборону ввезення до Росії всіх закордонних видань творів Т. Шевченка [16, № 167, с. 253-254]; заборонено поширення книги Б. Грінченка (під псевдонімом В. Чайченко) “Григорій Квітка, український письменник. Життєписне оповідання” (Львів, 1892) через зміщений твір Т. Шевченка “Сон”; у 1893 р. – розповсюдження повісті “Княгиня” (Львів); у 1894 р. – поширення книг “Т. Шевченко. Марія. Поема” (Женева, 1885), “Шевченко Т. Поезії” (Львів, 1869), “Шевченко Т. Поезії” (Львів, 1880), “Шевченко Т. Поезії” у 2-х частинах (Львів, 1884–1885), “Шевченко Т. Псалми Давидові”, “Шевченко Т. Сотник. Марія. Титарівна” (Прага, 1876); у 1895 р. – заборонено хрестоматію “Взори поезії і прози для класи п’ятої шкіл середніх. Уложив др. Конст. Лучаковський” (Львів, 1894) через ряд творів, що “дихають українофільськими тенденціями”, серед них вірші Т. Шевченка “Москалева криниця”, “Не для людей, тієї слави...”, “І знов мені не привезла...”; у 1904 р. – заборона ввезення поеми “Невольник”; у 1906 р. – ввіз і поширення поеми “Марія” (Берлін); у 1910 р. – поширення книги “Поезії Тараса Шевченка, заборонені в Росії” (Женева-Прага, 1890); у 1911 р. – поширення вибраних творів Кобзаря (Лейпциг, 1911); у 1913 р. – поширення видання “Неофіти” (Львів, 1867); у 1914 р. – розповсюдження книги “Шевченко Т. Історичні поеми. Зі вступом і примітками Дмитра Николишина” (Коломия, 1914) [10, с. 112, 122-125];

д) заборона **російських перекладів творів Т. Шевченка**: у 1887 р. не дозволено опублікувати переклад поеми “Наймичка” російською мовою, здійснений І. Леоновим [10, с. 103].

2. Цензура наукових праць про Т. Шевченка. Було заборонено: у 1876 р. – друк спогадів скульптора М. Й. Микешина про Т. Г. Шевченка [16, № 71, с. 144]; у 1878 р. – купюровано 96 фрагментів рукопису “Сборник материалов для полной биографии Т. Г. Шевченко. Сост. Ф. Пискунов”, у яких йшлося про значення Т. Шевченка для України [10, с. 152]; у 1881 р. – друк праці М. Ф. Комарова “Про життя та пісні Кобзаря Т. Г. Шевченка”, підготовленої в Києві [10, с. 152; 16, № 93, с. 186]; у 1883 р. – друк розвідки М. Незначного (псевдонім Михайла Левченка [4, с. 268]) “Про долю та пісні Тараса Шевченка: З портретом і малюнками його могили і батьківської хати” [10, с. 152]; у 1886 р. – поширення в Росії брошури “Чим є для нас Шевченко? Критичний розслід” (Львів, 1885) [10, с. 153]; у 1890 р. – поширення в Росії книги “Партицький Омелян. Провідні ідеї в письмах Тараса Шевченка. Студіум” (Львів, 1872) [10, с. 153]; у 1892 р. – друк рукопису В. Яковенка “Биография Т. Г. Шевченка” [10, с. 153-154]; у 1892 р. – поширення брошури О. Третяка “Про вплив Міцкевича на поезію Шевченка” (Краків, 1892) [10, с. 112]; у 1894 р. – друк біографії Т. Шевченка [10, с. 113]; у 1898 р. – поширення книги О. Я. Кониського “Тарас Шевченко-Грушівський. Хроніка його життя”, виданої у Львові [16, № 190, с. 280]; у 1900 р. – друк брошури П. Куліша “Чого стоїть Шевченко як поет народний” [10, с. 154-155]; друк рукопису О. Кониського “Оповідання про Тараса Шевченка” [10, с. 155]; у 1902 р. – поширення брошури В. Кранихфельда “Т. Г. Шевченко – поет України і Запорожжя” (СПб., 1901) [10, с. 155]; у 1906 р. – поширення брошури М. Лозинського “Тарас Шевченко, його життя і значіння” (Львів, 1902) [10, с. 155]; у 1909 р. – розповсюдження серед учнів книги “Життя Тараса Шевченка” [15, № 237, с. 302; 10, с. 109-110]; у 1911 р. – книгу Г. Коваленка “Про кріпацьку неволю, як вона настала і як зникла” [10, с. 155]; поширення брошури “Тарасові поминки” (В 46-ті роковини смерті Кобзаря) (Львів, 1907), “В пам’ять 47-х роковин смерті великого борця Тараса Шевченка” (Чернівці, 1908), Г. Костельника “Шевченко з релігійно-етичного становища” (Львів, 1910), М. Павлика “Тарас Шевченко й Галицька Україна. 25-ті роковини його смерті” (Львів, 1911), “Про життя великого поета Тараса Шевченка в 50-ню річницю його смерті” (Львів, 1911) [10, с. 117, 155-156]; у 1914 р. – накладено арешт на працю М. Драгоманова “Шевченко, українофіли й соціалізм” через інтерпретацію автором найбільш різкої частини поеми Шевченка “Сон” [10, с. 118-119]; купюровано книгу Д. Лукіяновича “Про життя Тараса Шевченка” (Львів, 1914); заборонено

поширення книг Д. Лукіяновича “Про Шевченкові твори” (Львів, 1914), І. Франка “Темне царство. Студія з приводу Шевченкових поем “Сон” і “Кавказ” (Львів, 1914), Б. Лепкого “Про Шевченків “Кобзар” (Львів, 1914) [10, с. 156-157].

3. Цензурні переслідування публіцистичних матеріалів про Т.Шевченка. Було заборонено: у 1879 р. статтю “Напоминание о Т. Г. Шевченко” у журналі “Живописное обозрение”; у 1881 р. – статті в газетах про вшанування пам’яті Т. Шевченка; у 1883 р. – львівський журнал “Зоря” через вірш “Пам’яті Тараса Шевченка”; у 1886 р. – друк календаря товариства “Просвіта” на 1887 рік через “перебільшення, які виникли в літературних статтях цього календаря про значення Русі-України і південноруського поета Тараса Шевченка”; у 1888 р. – херсонський альманах “Степ” через статтю “Несколько слов о поэзии Шевченко”; у 1889 р. – розповсюдження журналу “Живописное обозрение” до вилучення статті “Тарас Григорьевич Шевченко”; розповсюдження газети “Сын Отечества” до вилучення ювілейної статті про Т. Шевченка; друк альманаху “Эхо” через вірш “Памяти Т. Г. Шевченко”; у 1895 р. – розповсюдження в Росії “Записок Наукового товариства ім. Шевченка” у Львові через нарис О. Кониського “Тарас Шевченко в арешті”; у 1897 р. – друк листів Г. Честахівського в журналі “Кіевская Старина”, оскільки в цих листах детально описано похорон Т. Шевченка; номер газети “Русь” через “тенденційність” малюнка, присвяченого пам’яті Т. Шевченка; у 1898 р. – поширення в Росії львівського журналу “Літературно-науковий вісник” (т. I, кн. II) через статтю О. Кониського “Ясні дні в життю Тараса Шевченка”; у 1900 р. – друк портрета Т.Шевченка в солдатському одязі з гвинтівкою в руках у газеті “Северный Курьер”; у 1901 р. – друк статті Д. Шестакова “К 40-летию кончини Шевченко” у журналі “Энциклопедия”; розповсюдження в Росії львівської газети “Діло” за 1885 рік через статтю про панахиду з нагоди дня смерті Т. Шевченка; у 1910 р. – накладено арешт на сімферопольську газету “Тавричанин” за статтю М.Лободовського “Одповідь моїм суперечникам” (про поему “Марія” Т. Шевченка); у 1914 р. – накладено арешт на 19-ий номер газети “Студенческое дело” (Москва) за статтю “Т. Г. Шевченко (1814–1914)” та на 20-ий номер за статтю “Москва, 3 марта”, яка порушувала проблему офіційного вшанування пам’яті Т. Шевченка; за опублікування цих статей проти редактора було порушено судове переслідування, вихід же газети призупинено до винесення вироку суду; 27 лютого 1914 р. накладено арешт на газету “Заря” за статтю “З приводу вшанування пам’яті Т. Г. Шевченка”, редактора цієї газети оштрафовано на 500 крб.; 6 березня 1914 р. заборонено вихід “Северной рабочей газеты” за статтю “Чернігів. Протест проти заборони Шевченкового ювілею”, проти редактора цієї газети розпочато судове переслідування;

16 лютого 1914 р. заборонено поширення в Росії газети “Варшавское утро” за статтю “Тарас Шевченко”; 18 лютого 1914 р. не дозволено друку газети “Голос правды” за статтю “Заборона ювілею поета Шевченка”, а 7 червня 1914 р. арештовано 2-е число журналу “Жизнь пекарей” за вміщену там статтю К. Бурувого “За право та свободу. До 100-ліття з дня народження Т. Г. Шевченка (1814–1914)”, проти редактора цього журналу С. Кірюшкіна розпочато кримінальне переслідування [10, с. 136-142].

4. Заборона театральних постановок творів за Шевченковими мотивами. Зокрема, не допущено до виконання на сцені: у 1894 р. – історичної драми “Гайдамаки”, написаної артистом П. Райським-Сетупницьким; у 1895 р. – комедії “Ярема Галайда”, написаної актором Ф. Кириленком; у 1897 р. – драми “Гайдамаки”, переробленої із Шевченка Барвінським; п’єси “Галайда” у переробці невідомого автора; у 1898 р. – п’єси “Орли України – драма XVIII століття у 5 діях” за мотивами поеми “Гайдамаки”; оперети “Гайдамаки”, скомпонованої К. Терлецьким; драми “Галайда” Г.Коробаня за мотивами поеми “Гайдамаки”; у 1902 р. – драми О. Синицина “Марина” за однойменною поемою Т. Шевченка; драми “Кохайтесь, чорнобриві, та не з москалями”; у 1903 р. – оперети “Титарівна”; у 1911 р. – п’єси “У Коліївщину, або Гайдамаки”; у 1913 р. – п’єси М. Овчаренка “Тарас Шевченко – батько України” [10, с. 146-150].

5. Заборонні матеріали стосовно спорудження пам’ятника Т. Шевченкові в Києві. З огляду на об’єкт заборони виділяємо документи, у яких ідеться: а) про відхилення клопотання стосовно відкриття всеросійської підписки на спорудження пам’ятника Т. Шевченку в Києві. Зокрема, у 1901 р. відхилено таке клопотання від “Союзу взаємодопомоги русских писателей при Русском литературном обществе” [15, № 254, с. 316], а в 1905 р. – від Полтавського земства [15, № 256, с. 317; 15, № 257, с. 317-319]; б) про заборону збору коштів на пам’ятник Т. Шевченку: у 1912 р. – у Харківській губернії [15, № 264, с. 332]; у 1914 р. – у Катеринославі [15, № 271, с. 339]; в) про діяльність об’єднаного Київського комітету зі спорудження пам’ятника Т.Шевченкові: у 1911 р. – призупинено його діяльність [15, № 261, с. 321-324]; визнано діяльність цього комітету незаконною [15, № 262, с. 324-326]; у 1912 р. – рекомендовано оскаржити в сенаті ухвалу Київської міської думи про утворення комітету зі спорудження пам’ятника Т. Г. Шевченкові [15, № 266, с. 333-335]; г) про відкликання дозволу на збір коштів для спорудження пам’ятника Т. Шевченкові, даного міністерством внутрішніх справ Полтавському губернському, Золотоніському і Прилуцькому повітовим земствам: така пропозиція висловлювалася в 1911 й 1912 роках [15, № 263, с. 326-331; 16, № 281, с. 510-515]; г) про заборону вживати українську мову в зв’язку зі збором

коштів на пам'ятник Т. Г. Шевченкові, що мало місце в 1912 р. в Полтавській губернії [15, № 265, с. 333]; д) про заборону спорудження пам'ятника в Києві в 1914 р. [15, № 267, с. 335; 15, № 268, с. 335-336; 16, № 294, с. 541].

6. Заборона Шевченківських пам'ятних дат у Російській імперії. Поодинокі документи фіксують заборони до 1911 року: у 1881 р. – заборонено друк статті до дня вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка [16, № 89, с. 181-182]); у 1910 р. – рекомендовано заборонити комітетові українських громадських організацій на чолі з М. В. Лисенком підготовку відзначення 50-х роковин від дня смерті Т. Г. Шевченка [16, № 265, с. 474-476]. Ряд циркулярів (5) стосуються відзначення 50-ліття з дня смерті Т. Шевченка в 1911 році: рекомендовано встановити нагляд за заходами з нагоди цієї пам'ятної дати [15, № 277, с. 343-344]; делегації з Галичини не дозволено участі у відзначенні 50-х роковин смерті Кобзаря в Києві [15, № 278, с. 344-345]; заборонено будь-яку пропаганду українського питання на Шевченківських заходах [15, № 278, с. 344-345]; накладено арешт на кантату М. Лисенка “До 50-х роковин смерті Т. Шевченка” [15, № 279, с. 346; 15, № 280, с. 346]. Найбільша кількість документів пов'язана з найзначнішим у той час ювілеєм – 100-річчям з дня народження Т. Шевченка. Зокрема, документи 1914 року містять такі заборони: учням середніх навчальних закладів не дозволено участі у відзначенні 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка [15, № 282, с. 347-348; 16, № 284, с. 520]; у Миколаєві заборонено створення комітету для вшанування пам'яті Т. Г. Шевченка та святкування ювілею [15, № 285, с. 350; 15, № 291, с. 354]; заборонено відзначення 100-річчя з дня народження Т. Г. Шевченка в Харківській і Подільській губерніях, у Києві, Херсоні, Харкові та запроваджено практику доносів про відзначення 100-річного ювілею Т. Шевченка в містах і губерніях підросійської України [15, № 286, с. 350-351; 15, № 287, с. 351; 15, № 292, с. 354; 15, № 294, с. 355; 15, № 295, с. 355; 15, № 297, с. 357-358; 15, № 298, с. 358-359; 15, № 299, с. 359-363; 16, № 287, с. 526-529; 15, № 301, с. 364-366; 16, № 288, с. 529-530; 15, № 302, с. 367; 16, № 293, с. 540]; у церковних школах Чернігівщини заборонено проводити збори з нагоди ювілею Кобзаря [15, № 288, с. 352]; у Російській Академії наук відкладено засідання, присвячене вшануванню пам'яті Т. Г. Шевченка [15, № 290, с. 353]; рекомендовано відхилити клопотання Полтавської міської управи про присвоєння міському училищу імені Т. Г. Шевченка [15, № 296, с. 356]; Державна дума відхилила запит соціал-демократичної фракції стосовно заборони святкування 100-річного ювілею Т. Г. Шевченка [15, № 300, с. 364]. Внаслідок заборонних дій царської влади з'явилися протестні документи громадськості, політиків (заклики до страйків, промови, прокламації). Зокрема, Загальноко-

аліційна рада вищих навчальних закладів Києва поширила заклик до політичного страйку 26 лютого 1914 року у зв'язку з заборонаю відзначення 100-річного ювілею Т. Г. Шевченка [16, № 286, с. 524-526]; Київський комітет РСДРП опублікував прокламацію з цього приводу [15, № 306, с. 374-375]; 26 лютого 1914 р. на засіданні Державної думи заслухали питання про заборону вшанування 100-ліття з дня народження Т. Шевченка [15, № 305, с. 372-374].

У підсумку підкреслимо, що виявлені дослідниками близько 200 заборонних документів, які з'явилися в Російській імперії впродовж 1876–1916 років стосовно Т. Шевченка, слугують яскравим підтвердженням виразної антиукраїнської національно-мовної політики цієї держави, спрямованої на нівеляцію української ідентичності. У цих циркулярах містилися численні заборони видання та поширення творів Т. Шевченка, зокрема: а) збірок творів Кобзаря (36 документів фіксують репресії 6 збірок); б) окремих Шевченкових творів (21 документ містить заборони 17 творів); в) колективних збірників, альманахів тощо (8 документів про заборону 6 видань); г) музичних творів на слова поета (таких документів 17); г) закордонних видань Шевченкових творів (17 документів фіксують репресивні заходи щодо 21 закордонного видання); д) перекладів творів Т. Шевченка російською мовою (1 документ). Таким чином, виявлено 100 документів про заборону друкування та поширення творів Т. Шевченка. Під пильним наглядом російської цензури були не тільки власні твори Т. Шевченка, а й праці про нього, зокрема, наукові розвідки (23 документи фіксують репресивні заходи щодо 25 наукових праць), публіцистичні матеріали (22 документи); 12 постановок актів про заборону 12 театральних постановок за мотивами творів Т. Шевченка. Імперіальне око неухильно стежило також за вшануванням пам'яті Т. Шевченка: виявлено 14 заборонних документів щодо спорудження пам'ятника Т. Шевченкові в Києві на початку ХХ ст.¹ та 29 документів, які забороняли відзначення в Російській імперії пам'ятних дат Т. Шевченка, особливо 50-річчя з дня його смерті (1911) та 100-річчя від дня народження (1914).

Шевченкове слово зазнавало репресій у Російській імперії в різних формах (заборона друку, перевидання творів; вилучення цілих творів, фрагментів зі творів Т. Шевченка (купювання); заборона розповсюдження вже опублікованих (у Росії чи за кордоном) творів і праць; дозвіл друку за умови дотримання правил російського правопису; арешти й конфіскації

¹ Незважаючи на те, що українська інтелігенція провела значну роботу в цьому напрямку (було схвалено проект пам'ятника, станом на вересень 1912 р. зібрано 110 тис. рублів та ін.), пам'ятник Т. Шевченку в Києві не був споруджений до 1917 р. Він з'явився тут тільки 1939 року.

тиражів різних видань; заборона конкретних номерів періодичних видань через Шевченкові матеріали, конфіскація таких номерів; закриття газет і журналів; судові переслідування видавців, редакторів, накладання на них штрафів; встановлення нагляду за тими, хто зберігав і поширював твори поета; заборона декламації віршів Т. Шевченка на сцені, театральних постановок за мотивами його творів, музичних творів на тексти Кобзаря; заборона вшанування пам'яті поета, зокрема заборона спорудження пам'ятника Кобзареві в Кисві, відзначення пам'ятних дат, насамперед 50-річчя з дня смерті

Т. Шевченка в 1911 році та 100-річчя від дня його народження в 1914 році).

Основними причинами цензурних заходів щодо творів Т. Шевченка, праць про нього та вшанування пам'яті поета були а) ідеї його творів (антимонархічні, антикріпосницькі й, особливо, національні (сепаратистські мотиви), б) усвідомлення вирішальної ролі Т. Шевченка в пробудженні й укріпленні в українців почуттів вільнолюбства, власної гідності, національно-мовної свідомості тощо, в) відчуття глибинного впливу Кобзаря на національно-визвольний рух в Україні з метою досягнення суверенності.

Література

1. Бородин В. С. Цензурні переслідування творів Т. Г. Шевченка / В. С. Бородин // Шевченківський словник: у 2 т. – К., 1977. – Т. 2. – С. 330–332.
2. Гей Василь. Голос і пульс української крові. Наближення до таємниці Кобзаря / Василь Гей // Слово Просвіти.– 2014.– Ч. 1, 1-15 січня.– С. 13.
3. Гриценко Павло. Українська мова в Росії XIX – на початку XX ст.: шляхи утвердження / Павло Гриценко// Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найдено, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України, Укрдержархів, ЦДІАК України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. XXXIX–LII.
4. Дей О. І. Словник українських псевдонімів та криптонімів (XVI–XX ст.)/ О. І. Дей. – К. : Наук. думка, 1969.– С. 268.
5. Кузьменко Людмила. Листування В. Доманицького з П. Стебницьким як джерело вивчення його редакторської роботи з підготовки до друку повного видання “Кобзаря” Т.Шевченка / Людмила Кузьменко // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів.– К. : Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України.– 2008.– Вип. 16.– С. 270-288.
6. Лизанчук Василь. Винятково національний поет / Василь Лизанчук // Слово Просвіти.– 2014.– Ч. 1, 1-15 січня.– С. 12-13.
7. Лотоцький О. Сторінки минулого / О. Лотоцький // Праці Українського наукового інституту. – Т. XXI.– Варшава, 1934.– Ч. 3.– 394 с.
8. Мицик Вадим. Брати Доманицькі – дослідники творчості Тараса Шевченка / Вадим Мицик // Слово Просвіти.– 2014.– Ч. 2, 16-22 січня.– С. 12-13.
9. Надточій О. Л. Видання “Кобзаря” Тараса Шевченка в умовах заборон російської цензури (початок XX ст.) / О. Л. Надточій // Друкарство.– 2003. –№ 2.– С. 88-91.
10. Надточій Олена Леонідівна. Російська цензура і видання творів Тараса Шевченка (1861–1916): Дис. на здобуття наук. ступ. канд. філол. наук: спец. 10.01.08.– Журналістика / Олена Леонідівна Надточій.– Київ, 2004.– 226 с.
11. Наєнко М. Василь Доманицький: історик, філолог, дослідник і видавець “Кобзаря” / М. Наєнко // Шевченкознавчі студії: Збірник наукових праць.– К. : Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – 2009. – Вип.12. – С. 121-126.
12. Поліщук В. Т. Шевченкознавство Василя Доманицького: на підступах до “Критичного розсліду...”/ В. Т. Поліщук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: Науковий збірник. – Кам'янець-Подільський, 2011. – Вип. VIII. Серія історична та філологічна.– С. 212-222.
13. Старовойтенко Інна. Повний “Кобзар” Т. Шевченка (1907–1908) у листуванні П. Стебницького з Є. Чикаленком / Інна Старовойтенко // Слово і час. – 2008.– № 3. – С. 17-25.
14. Токар Наталія. Шевченкознавчі студії Василя Доманицького / Наталія Токар // Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету ім. В. Винниченка]: Збірник наукових праць.– 2011. – Вип. 14. Серія: історичні науки. – С. 113-123.
15. Т. Г. Шевченко в документах і матеріалах / Архівне Управління МВС Української РСР; за ред. Д. Д. Копиці. – К. : Держ. вид-во політ. літератури УРСР, 1950. – 515 с.
16. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найдено, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України, Укрдержархів, ЦДІАК України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – LXII; 810 с.

17. Шандра Валентина. Мова як засіб формування української ідентичності/ Валентина Шандра// Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914). Збірник документів і матеріалів / Відп. ред. Г. Боряк; упоряд. Г. Боряк, В. Баран, Л. Гісцова, Л. Демченко, О. Музичук, П. Найденко, В. Шандра; НАН України, Ін-т історії України, Укрдержархів, ЦДІАК України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – С. VII–XXXVII.

Галина Макар

СЛОВО Т.ШЕВЧЕНКО ПОД ЦЕНЗУРОЙ В КОНЦЕ XIX – НАЧАЛЕ XX в.

Аннотация. В статье на основании аутентичных источников – обнародованных архивных материалов – раскрыт вопрос о цензурных преследованиях произведений Т. Шевченко, работ о нем и восприятии чествования памяти Кобзаря в Российской империи в кон. XIX – нач. XX в.

Ключевые слова. Произведения Т. Шевченко, работы о Т. Шевченко, чествование памяти Т.Шевченко, цензура Российской империи, запреты, репрессии.

Halyna Makar

CENSORIAL OF T. SHEVCHENKO'S TEXTS IN THE LATE XIX – EARLY XX CENTURY

Annotation. The article highlights issues of censorship persecution of T. Shevchenko's texts, works about him and ban to tribute to the memory of the poet in the Russian Empire in the late XIX – early XX century on the basis of the authentic sources – released archival materials.

Key words: Works of T. Shevchenko, works about Shevchenko, commemoration of Shevchenko, censorship of the Russian Empire, bans, repressions.

Стаття надійшла до редакції 19.02.2014 р.

Макар Галина Юрїївна – викладач кафедри гуманітарних наук Закарпатського інституту МАУП.